

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

УКРАЇНСЬКА МОВА ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА В УКРАЇНІ І СВІТІ

Матеріали Всеукраїнської
науково-практичної конференції
9 листопада 2016 року

Варавкіна Зінаїда
Національна академія статистичної
обліку та аудиту, м. Київ

КРИЛАТІ ВИСЛОВИ У ПОЕТИЧНОМУ ДОРОБКУ ІВАНА ФРАНКА

Упродовж декількох століть мовознавці справедливо стверджують, що фразеологія – духовна скарбниця народу, а фразеологізми – це своєрідні мовні одиниці, які формуються в певній мові, перетворюючись на її унікальне неперекладне надбання. Фразеологізми влучно презентують будь-який фрагмент народного буття, бо вони, як вказує О.Селіванова, «є продуктом культурно-гносеологічної здатності етносу фіксувати як стереотипне власне антропометричне ставлення до об'єктивного світу» [5, с. 11]. Різноманітність походження й функціонування сталих зворотів у певному етнічному просторі вирізняється своєрідним «екстралінгвальним тлом, на якому об'єднується проступають і мовні цінності» [7, с. 339].

Зауважимо, національна фразеологія залишається порівняно молодого галузю нашої філології, хоча деякі її риси вже знаходимо в практиці середньовічних словників. Незважаючи на те, що у перших граматичних і лексичних кодексах сучасної української літературної мови фразеологічному матеріалу відводилось належне місце, проте тільки ХХ ст. стало періодом цілеспрямованого дослідження фразеології в усіх її напрямках.

Оригінальною, різноаспектною одиницею фразеології є крилатий вислів, дослідження якого стало одним із головних завдань сучасної лінгвістики. Крилаті вислови як елементи лексики і фразеології літературної мови розглядали видатні науковці, а саме: О.О. Потебня, Л.А. Булаховський, В.В. Виноградов, С.І. Ожегов, М.М. Шанський, В.І. Гаврись, І.К. Білодід, І.І. Чернишова та інші. Можна сказати, що питання про семантику крилатих висловів не належить до дискусійних, бо відомі лінгвісти майже однаково підходять до цієї проблеми.

Уперше вираз «крилате слово» знаходимо в епічних поемах Гомера. Як термінологічний вираз він використовується у книзі Г. Бюхмана «Крилаті слова» («Geflügelte Worte», 1864 р.). Німецький лінгвіст акцентує увагу на тому, що крилаті слова – це приказки або прислів'я літературно-освічених людей, на відміну від приказок, прислів'їв народного мовлення.

Відомий лексиколог і лінгвіст С.І. Ожегов так визначає склад крилатих слів: це лише «вислови й окремі фрази з літературних творів давнього і нового часу, що увійшли в загальну мову і вживаються в ній як цитати,

вислови, що виникли на ґрунті літературних контекстів, висловлювання історичних осіб, а також назви історичних фактів і подій, імена історичних, міфологічних і літературних персонажів, які набули символічного значення» [3, с. 5].

Л.Г. Скрипник у монографії «Фразеологія української мови» компонує сталі формули, що являють собою часто повторювані в писемній і усній мові влучні вислови видатних осіб – письменників, філософів, учених, політичних діячів, під назвою крилаті вислови (слова) [6, с. 44].

У книзі «1000 крилатих висловів української літературної мови» (1964 р.) відомі мовознавці А.П. Коваль і В.В. Коптілов зазначають, що «крилаті слова» є частиною лексики, а «крилаті вирази» – це частина фразеології. Вони різняться тільки будовою, а за ознаками походження і за стилістичними якостями вони тотожні. Саме на цій підставі дослідники об'єднали їх під загальною назвою «крилаті вислови» [2, с. 4].

У мовознавстві є інші терміни на позначення цього поняття: літературна цитата, фразеологічна цитата, крилата фраза, крилатий вираз, стійкий зворот тощо, проте в українській науковій літературі усталився термін *крилаті слова* (вислови).

З огляду на актуальність та вагомість крилатих висловів у науковій літературі ставимо за мету – проаналізувати теоретичний і практичний аспекти функціонування цих одиниць фразеології у поетичному доробку Івана Франка.

Уживання стійких зворотів завжди є свідченням високого інтелекту мовця, а насичення тексту художнього твору крилатими висловами підкреслює рівень інтелектуального розвитку автора. Мовознавець Л.Б. Пермуттер у статті «Крылатые слова в сказках Салтыкова-Щедрина» (1938 р.) уперше серед науковців-стилістів звернувся до вивчення крилатих одиниць, створених самим автором.

Вивчення мови творів Івана Франка, зокрема крилатих одиниць у поетичному доробку, проводилося вітчизняними мовознавцями: М.М. Коцюбинським, Є.П. Кирилюком, М.Г. Жулинським, З.І. Франко, І.К. Білодідом, Л.М. Полюгою, О.І. Білецьким, М.С. Возняк та ін. Автори дослідили мову й ідіостиль письменника, особливості функціонування крилатих висловів у поезіях Франка, показали їх художній потенціал, який робить мову творів митця експресивною й емоційно забарвленою. Аналіз мовотворчості поета показав, що майстерне використання власних крилатих висловів у поезії стало чи не найвиразнішою прикметою авторського стилю Івана Франка. Влучні й образні рядки поета, пройшовши стадію

фразеологізації, стали крилатими виразами і увійшли до скарбниці загальнонаціональної мови.

Крилаті вислови поета репрезентують красу й глибину думки, його судження про реальну дійсність, відзначаються різноманітними семантико-структурними особливостями. О.І. Білецький зазначає: «На поетичній лірі Франка основними є три струни. Перша – бойові пісні, подібні до пісень античного Тіртея, який за легендою запаливав спартанські війська на подвиги. Друга – це струна інтимної лірики... І третя це – «бронзова струна» (за висловом Гюго) – струна викриття, обурення, сатири» [1, с. 471]. Зважаючи на це, крилаті поетичні вислови митця можна поділити на окремі групи.

Оскільки поезія для Франка в основному «стала виразом громадсько-політичних ідеалів, зброєю боротьби проти поневолювачів, своєрідним щоденником, який відображав його філософські роздуми, його думки про норми громадської і особистої поведінки, про долю рідного народу» [1, с. 462], то до найбільш уживаних належать стійкі звороти суспільно-політичного змісту, звороти про громадську мужність, напр.: *Лиш боротись – значить жити. Мій поклик: праця, щастя і свобода. Треба нам людей хоробрих, смілих, гордих і палких. Вічний революціонер – Дух, що тіло рве до бою. Правда против сили! Боєм проти зла! Против розгана перти, Против хвиль плисти! Ще те не вродилось Острее залізо, Щоб ним правду й волю Самодур зарізав. А назустріч небезпеці Літше вийти, ніж в кутку Дождидать на себе грому! Я син народу, що вгору йде, хоч був запертий в лох.*

Франко розумів, що зло не в окремих людях, а в усьому суспільному ладові – у тих шляхах, які путами «скрутили сильних і слабких з їх мукою і їх ділами». Становище українського народу, світоглядні позиції гноблених верств в образній формі відображено в інших тематично співзвучних конструкціях, напр.: *Народе мій, замучений, розбитий, Мов паралітик той на роздорожжю, Людським презирством, ніби струпом, вкритий! Правді служити, неправду палити. Не високо мудруй, але твердо держись, а хто правду лама, з тим ти сміло борись! Де Бурмило – цар народа, Там пропала честь, свобода, Голос правди занімів. Хто зі злом не бореться, той людей не любить!* Крилаті вислови суспільно-політичного змісту символізують віру, упевненість у перемозі: *Не ридать, а добувать Хоч синам, як не собі, Кращу долю в боротьбі. Та прийде час, і ти огнистим видом Засяси у народів вольних колі. Блаженний муж, що серед твалту й гуку Стоїть, як дуб посеред бур і грому. Лупайте сю скалу!*

Використовуючи крилаті вислови, які вказують на справжні цінності та істини, що дають народові сили протистояти гніту, Франко насичує їх

глибокими почуттями та емоціями, напр.: *Не мовчи, коли, гордо пишаючись велегласно брехня гомонить. Чому у нас відступників так багато І чом для них відступство не страшене?.. Хто зі злом не бореться, той людей не любить. Не може при добрі той жити, хто хоче злу й добру служити. Скупий – не пан своїх засіків повних. А сторож, і приставник, і невільник. Та ніде той не дійде, хто не знає цілі.*

Свої моральні цінності поет висловлює у таких виразах: *Не все ще той святий, хто богомільний. Краще мале надбання з ласкою Бога набути, Як незліченне багатство серед проклять загорнути. Хто сам себе опанував, пайтяжчу річ він доконав. Шукай самого себе і вір в свої сили. Чим менші таланти, тим більше роблять шуму.*

Крилаті фрази Франка про рідну землю проникнуті любов'ю і шанобою: *Земле, моя всеплодючая мати! Шукай краси, добра шукай! Вони є все, вони є всюди. Не йди в чужий за ними край. Найперш знайди їх в своїй груді. Віддай майно і жінку, і себе за Україну. Нам пора для України жити!*

Як ніхто інший, Каменяр розумів значення науки для розвитку людини: *Учись, щоб бути сильним мужем. Вчитися, діти мої любі, треба далі і далі, раз у раз, весь вік. Добру науку приймай, хоч її від простого чуєш; злої ж на ум не бери, хоч би й святий говорив. Хто ж то бачив, щоб наука. Йшла до голови без бука? Книги – морська глибина. Саме знання нікому їсти не дасть. В нас підмога лиш одна єсть – Се розумна голова.*

Ніким з українських вчених Франко не був перевершений у своїй титанічній працездатності, тому не випадково він, Титан праці, є творцем безсмертних слів: *Без труду не горить і сухе поліно. Пісня і праця великі дві сили. Лиш праця світ таким, як є, створила, Лиш в праці варто і для праці жити. Дай працювати, працювати, працювати, В праці сконать!*

М.Т. Рильський у статті «Іван Франко – майстер художнього слова» наголошував, що «Франко був свідомий художник, свідомий у своїй роботі, як навіть не всі великі поети, він розумів безмежну силу слова, могутньої зброї людини-творця, людини-борця...» [4, с. 230]. Тому крилатих висловів про значення слова, мови в житті людини, нації є у поетовій скарбниці чимало: *Мова росте елементарно, разом з душею народу. І подумай собі, що іноді досить одного слова, щоб убити чоловіка, щоб навіки або на довгі літа зробити його нещасливим! Хто стане слово слухати невчене?*

Слова – полова,
Але огонь в одежі слова –
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.

«Огонь в одежі слова». Ці слова стали афористичними, коли йдеться про силу слова геніального поета-мислителя.

*Якби ти знав, як багато важить слово,
Одне сердечне, теплеє слівце.
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює – якби ти знав оце!*

«Якби ти знав, як багато важить слово» – крилатий вислів, що підкреслює значення і силу людського слова. У посібнику «Лексика поетичних творів І. Франка» (Львів, 1990) знаходимо, що у поезіях митця найчастіше вживається іменник «слово». Це означає, що поет постійно осмислював роль слова як засобу вираження думки, знаряддя спілкування, символу національної самоідентифікації, утвердження самобутності народу серед інших народів світу.

Багато українських письменників, а саме: М. Коцюбинський, П. Тичина, А. Малишко, О. Гончар, Д. Павличко – у своїх творах цитували крилаті вислови Великого Каменяра – *борця за поступ, щастя і свободу*.

Таким чином, крилаті вислови Івана Франка – мовно-естетичні знаки національної культури – мають надзвичайно потужний виховний потенціал, розкривають світобачення народу, його традиції, допомагають стисло і виразно висловити думку, служать джерелом натхнення, зворушують серця читачів прагматично-інформативного ХХІ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О.І. Поезія Івана Франка. Збір. праць у 5-ти томах. – К.: Наук. думка, 1964, т. 2. – 485 с.
2. Коваль А.П., Коптілов В.В. 1000 крилатих висловів української літературної мови. Афоризми. Літературні цитати. Образні вирази. – К.: Наук. думка, 1964. – 671 с.
3. Ожегов С.И. О структуре фразеологии // Лексикология. Клытура речи. – М.: Высшая школа, 1974. – С. 182–219.
4. Рильський М.Т. Іван Франко – майстер художнього слова. – Статті про літературу, – К.: Дніпро. 1980. – С. 230.
5. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
6. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – К.: Наук. думка, 1973. – 280 с.
7. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 494 с.